

Victor Lund Shammas

Straffens nyliberale fest

Loïc Wacquant,

Punishing the Poor.

The Neoliberal Government of Social Insecurity.

Durham, N.C.: Duke University Press 2009.

Hvordan ser straffens ansikt ut under nyliberalismen? Svaret finner vi ved å krysse Atlanterhavet til USA, verdens fremste eksportør av nyliberal politikk og verdens ledende og ubestridte fengselsnasjon med sine nærmere 2,4 millioner mennesker bak lås og slå til en hver tid. Hvordan skal vi forstå det faktum at nærmere syv millioner amerikanere lever under en eller annen form for overvåkning av det amerikanske strafferettsapparatet i år? Hvordan kunne et land hvor kriminologene med største alvor diskuterte avskaffelsen av fengselet på 1960-tallet, oppleve en *syvdobling* i antall innsatte ved inngangen til et nytt årtusen, samtidig som antall forbrytelser holdt seg konstant eller til og med var synkende?¹ Det er disse fenomenene den franske sosiologen Loïc Wacquant forsøker å komme til bunns i med boka *Punishing the Poor*.

Man trenger ikke å nilese boka for å skue hovedtesen: Tittelen på verket henspiller på at straffen først og fremst rammer de fattige. Fengselet i USA har som funksjon, kort og forenklet fortalt, å ta seg av de som ble gjort overflødige ved nedgangen i amerikansk industriproduksjon, og det fungerer i dag som et oppsamlingssted og et lager for de fattige millioner. Fengselet har fått i oppgave å få bukt med landets problembefolkninger – i uforholdsmessig stor grad unge, svarte menn uten arbeid og med opprinnelse i de forfalne ghettoene i amerikanske storbyområder – og disse problembefolkningene har vokst i takt med nyli-

¹ Om manglende sammenheng mellom kriminalitetsnivå og innsettelse i USA, les for eksempel Bruce Western, *Punishment and Inequality in America*. New York: Russell Sage Foundation 2006.

beralismens herjinger med den (riktignok allerede begrensede) amerikanske velferdsstatens spenn av tjenester og tilbud.

For lesere i Norge kan det være vanskelig å mobilisere den nødvendige porsjonen engasjement og tålmodighet som skal til for å pløye seg gjennom dette verket, som jo omhandler sosiale fenomener som utvilsomt og umiddelbart vil virke fremmede på oss. For mens vi har en fengselsbefolkning på rundt 3.500 mennesker i Norge (71 innsatte per 100.000 innbyggere),² har amerikanerne nesten det tidobbelte i forhold til befolkningstall (ca. 750 innsatte per 100.000 innbyggere). Kontrasten er så grell at vi nærmest befinner oss i et parallelt univers. Og det brukes svimlende summer på å holde det amerikanske fengselsmaskineriet i gang; fra syv milliarder dollar på begynnelsen av 1980-tallet til 70 milliarder dollar i 2007. Mens den amerikanske staten bevilget tre ganger så mye penger til enslige mødre og matkuponger for de fattige i 1980 som til fengselsvesenet, bruker de nå like mye på fengsler som på alenemødre og fattigmannskost. I tillegg kuttet føderale myndigheter 17 milliarder dollar fra offentlige boligbevilgninger på 1990-tallet, og de økte budsjettene til fengslene med 19 milliarder dollar i samme periode. Som Wacquant lakonisk bemerker i en annen sammenheng, kan dette bare tolkes som at «utbyggingen av fengsler nå har blitt gjort om til landets viktigste boligpolitikk for de fattige».³

Hvordan kan vi relatere til dette, vi som fortsatt lever i et relativt stabilt sosialdemokrati, i et land hvor det rehabiliterende idealet for straff fortsatt fungerer som «statsreligion» (i motsetning til det amerikanske fokuset på *nøytralisering* og samfunnsmessig *hevning* mot den innsatte)? Bokas hovedprosjekt er å vise at den eksplosive veksten i antall innsatte – fra 380.000 innsatte i 1970 til anslagsvis 2,4 millioner innsatte i dag – må sees i tett forbindelse med en omlegging av statlig politikk som faktisk har evne til å spre seg til og reproducere seg i andre land. Det er først og fremst dreiningen mot høyre som har produsert disse massive omveltningene, hevder Wacquant, blant annet Reagans «war on drugs» på 1980-tallet og Clintons berømte ambisjon om å «end welfare as we know it» på 1990-tallet ved å avskaffe store deler av velferdsstatens tilbud. I dette ligger det et stort potensial for overførbarhet på land som i utgangspunktet virker fjerne

² *World Prison Brief*. 2010. «Prison Brief for Norway». <http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/worldbrief/>

³ Loïc Wacquant, «Class, race and hyperincarceration in revanchist America», i *Dædalus* 139(3), 2010, 74–90.

fra USA, men som alltid må leve med den overhengende trusselen om en nyliberal dreining.

Boka *Punishing the Poor*, som foreløpig ikke foreligger i norsk oversettelse, er ikke ment å gi et komplett bilde av det amerikanske strafferettslige apparatet. Istedenfor er boka organisert rundt noen *hovedmomenter*: Del I tar for seg hvordan den amerikanske velferdsstaten gradvis ble uthulet fra 1970-tallet og frem til i dag, gjennom en gradvis overgang fra *welfare* (velferd) til det nixonske *workfare* (idealet om at man skal «arbeide for føden» som en betingelse for å få støtte fra staten, enten ved å bli presset over i arbeidsmarkedet eller ved å forøke «humankapitalen» til arbeidsledige gjennom ulike opplæringsprogrammer) – og, mer kontroversielt, gjennom Wacquants begrepsmessige nyvinning, *prisonfare*, en rekke politiske tiltak som styrker politiet, rettsapparatet, fengslene og tilknyttede organisasjoner (blant dem, finansiering av apparatene som tar seg av «parole», «probation» og de omfattende databasene, som inneholder lett tilgjengelig informasjon om tidligere straffedømte, og som nå kan benyttes av potensielle arbeidsgivere og utleieryttere mot en liten sum på Internett). *Workfare* og *prisonfare* er policyinnovasjoner som blir tvunget frem av de sosiale problemene som oppstår når *welfare* ligger skadeskutt og blødende.

Del II tar så for seg hvordan *prisonfare* ser ut fra grunnen av, hvordan myndighetene faktisk reagerer når den «sosiale staten» blir erstattet av den «straffende staten». Wacquant opererer med en todelt måte å anskue staten som han har arvet fra sin mentor og ledestjerne, den franske sosiologen Pierre Bourdieu, og som er en forutsetning for å forstå hans samtidsdiagnose: På den «venstre» siden av staten, som er den sosiale, «feminine» og hjelpende delen av staten, finner vi offentlige tjenestetilbud som utdanning, helsetjenester, barnehager osv. På den «høyre» siden av staten, som er den paternalistiske, strenge og autoritære halvdel, finner vi politiet, dommerne og fengslene. Mellom disse to fløyene foreligger det et vekslingsforhold. Kutt i venstre halvdel må kompenseres med økende ressurser til den høyre halvdel, for å håndtere de sosiale krisene og «problembefolkningene» som naturlig oppstår i kjølvannet av lavere sosial sikkerhet. Penger spart på lavere tilskudd til *Aid to Families with Dependent Children* (AFDC), en av Clintons «heltedåder», blir altså penger som før eller siden må gå til fengselet, ifølge denne analysen.

Wacquant leder dermed vår oppmerksomhet mot det underlige paradokset at den «tynne staten» som nyliberal retorikk forutsetter, gjennom kutt i tilskudd til offentlige tjenestetilbud som utdanning, helsetjenester og mer, i praksis for-

utsetter den *massive utvidelsen* av den straffende staten, det han kaller for «cercal Big Government». Fengslene ble i 1997 kjent som USAs tredje største arbeidsgiver, rett etter Manpower og Wal-Mart. Utgifter til fengsler på delstatnivå økte med *383 prosent* fra 1982 til 1997, og penger brukt på rettsapparatet, økte med *262 prosent* i samme periode – samtidig som utgifter til delstatene sett under ett økte i langt svakere takt. I delstaten California brukte man 300 millioner dollar på fengsler på begynnelsen av 1980-tallet, en sum som hadde holdt seg relativt stabil i lengre tid, men som hadde rukket å *14-doble* seg til 4,3 milliarder dollar innen slutten av 1990-tallet. (I 2007 ville dette tallet øke ytterligere, til nærmere *10 milliarder dollar*, noe som var for mye selv for lov-og-orden-guvernøren *par excellence* Arnold Schwarzenegger, men tallet har likevel holdt seg på stedet hvil også i det foreslåtte budsjettet for 2011/2012. Fangevokternes fagforening i California, CCPOA, er kjent som delstatens sterkeste fagforening, og de går nødig med på kutt i lønningene sine, som utgjør den største utgiftsposten i delstatens fengsler.)

Den svarte fare

Del III utgjør to *essays* som tar for seg to «privilegerte mål» som har blitt særlig rammet av utvidelsen av fengselet: *Afroamerikanske menn*, først og fremst fra den mest marginaliserte delen av arbeiderklassen og fra de forfalne ghettoene, og *seksualforbrytere*. Dybden i argumentene og de historiske detaljene som understøtter dem i Wacquants bredere forfatterskap, er såpass kompliserte at det vil være vanskelig å yte dem rettferdighet innenfor rammene av en bokanmeldelse. Så, kun grovt gjenfortalt: Den uforholdsmessig store andelen av svarte menn i fengsel må sees i lys av denne etniske gruppens særegne plass i det sosiale rasehierarkiet i USA. Wacquant forsøker å vise hvordan de svarte alltid har vært underlagt kontrollregimer av det hvite majoritetssamfunnet, fra slaveriet, til *Jim Crow*-tiden (etter slaveriets avvikling på slutten av 1800-tallet), til ghettoenes oppfinnelse (som en måte å holde det svarte industriproletariatet i nordlige storbyer under årvåkent oppsyn samtidig som det tjente en økonomisk funksjon), til ghettoenes kollaps på 1960-tallet, og frem til «hyperinnsettelsen» av svarte menn i fengsler i dag.

En svakhet er at det ikke gis tilstrekkelig plass til å utvikle dette argumentet i boka, bare 14 sider. Wacquant har jobbet med spørsmålet om koblingen mellom etnisitet og fengselsstraff i over et tiår og har skrevet flere titalls artikler om

temaet,⁴ men for lesere som ikke er kjent med andre deler av forfatterskapet hans, vil nok argumentene kjennes forhastede: Er det på grunn av diskriminerende holdninger hos politiet, større andel av kriminalitet utført av svarte menn, eller «strukturell rasisme» at «flertallet av afroamerikanske med (sub)-proletær status vil fullbyrde en fengselsstraff på ett eller flere år»⁵ i løpet av livet sitt? Sympatiserende lesere vil nok sitte og nikke gjennom hele kapittelet, mens skeptikere vil kjenne at det er en forhistorie og et statistisk grunnlag som mangler.

Moralsk panikk

Det er imidlertid bedre stilt med delen viet til seksualforbrytere. Wacquant dokumenterer hvordan den offentlige samtalen om denne kategorien kriminelle har blitt mer og mer aggressiv de siste 30 årene, samtidig som antall seksuelle overgrep har mer enn halvert seg, og diskursen har festet seg til de mest spektakulære seksuelle overgrepene (overfallsvoldtekt, pedofile «lokkemenn») og oversett de statistisk sett mer hyppig forekommende «dagligdagse» seksuelle overgrepene, de som skjer bak lukkede dører og innad i den utvidede familien. Det finnes nesten ikke grenser for hvilke straffereaksjoner seksualforbrytere kan konfronteres med, hevder Wacquant: Gjennom en massiv utrulling av såkalte «Megan's Laws» over hele landet (oppkalt etter den syv år gamle jenta Megan Kanka, som ble voldtatt og myrdet av en tidligere straffedømt seksualforbryter i New Jersey i 1994), hvor tidligere overgripere må rapportere inn til myndigheter med jevne mellomrom, selv mange tiår etter endt soning, har tidligere straffedømte overgrepsmenn gradvis mistet flere og flere av sine borgerrettigheter. De har blitt en slags *homo sacer* i et samfunn preget av *lov og orden*-retorikk, pisket frem for å styrke politikernes positur overfor velgerne. Databaser med navn, bilder, adresser og beskrivelser av tidligere gjerningsmenn blir distribuert via Internett.⁶ Tidligere straffedømte har i mange tilfeller måttet gå fra dør til dør for å advare nye naboer om deres status som seksualforbrytere. I

⁴ Se bl.a. Loïc Wacquant, «Deadly symbiosis: When ghetto and prison mesh», i *Punishment & Society* 3(1), 2001, 95–134.

⁵ Loïc Wacquant, *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham, N.C.: Duke University Press 2009, 197.

⁶ Family Watchdog (www.familywatchdog.us), med slagordet «Awareness is your best defence», er bare en av mange slike tilbydere.

noen byer får de ikke lov til å bosette seg i nærheten av steder «der barn ferdes», som i praksis betyr at man må bo i skjul, som en ulovlig ikke-borger. Selv Oprah Winfrey har kastet seg på gjennom «Oprah's Child Predator Watch List» med undertittelen: «*Child molesters, we are coming after you!*»

Paradokset ved denne utilbørlige graden av straff etter endt soning er, ifølge Wacquant, at denne kategorien forbrytere har en av de laveste gradene av gjentakelsesfare av *alle kategorier forbrytere*: 10 prosent for pedofile, blottere og voldtektsmenn; residivgraden har ligget på tre prosent for pedofile som har gjennomført en type målrettet, rehabiliterende tiltak ved Johns Hopkins i Baltimore. Tragedien ligger altså i at man projiserer et bilde av en type forbrytere som *uhelbredelige* og dermed *ustanselig farlige* (og i sin tur finnes det dermed ingen grenser for straffens rettskaffenhet), samtidig som politikere landet over har mobilisert folkelig frykt og engasjement mot denne gruppen mennesker, helt ute av proporsjoner med den reelle trusselen den representerer. Politikere har kunne sole seg i glansen av sin «tough on crime»-positur, samtidig som pengene renner bort fra rehabiliterende tiltak og over til ren og skjær hevn og nøytralisering.

Nyliberal straff i Europa

Bokas fjerde del tar for seg *lov og orden i Europa* gjennom eksporten av amerikansk-nyliberal strafferettslig «common sense». Dette er et tema Wacquant stadig vender tilbake til. I sin første bok om straff, *Prisons of Poverty*, viste han hvordan amerikanske tankesmier på høyresiden systematisk arbeidet for å eksportere «nulltoleranse» som slagord og strafferettslig prinsipp (bl.a. i form av «three-strikes-you're-out») til Storbritannia og det europeiske kontinentet.⁷ I *Punishing the Poor* er fokuset på den bredere eksporten av en helhetlig samfunnsmodell, hvor nyliberal straffepolitikk inngår som en naturlig del, med «fengselet som en støvsuger for sosialt avfall». Fokuset er på Frankrike, på grunn av forfatterens bakgrunn, men leseren kan fort kjenne at argumentasjonen spriker i flerfoldige retninger, at tesen er interessant, men at datamaterialet er tynnere for det europeiske kasuset enn for det amerikanske. Kanskje er dette fordi hovedtesen i boka – at en nyliberal nedtrapping av den sosiale staten kre-

⁷ Loïc Wacquant, *Prisons of Poverty*. Minneapolis: University of Minneapolis Press 2009.

ver økte tilførsler til den straffende staten – ikke like lett gjør seg gjenkjennelig i land hvor velferdsstaten fortsatt står relativt stødig. Eller kanskje forfatteren tar for mange ting for gitt om et land som står ham nært, blendet av sin kulturelle fortrolighet. Uansett får leseren aldri et klart grep om hvordan eksporten av den amerikanske fengselsmodellen foregår, hvilke karakteristikker det franske systemet har fått m.m. Det er helt klart en svakhet når boka oppmuntrer til at man ikke skal lese den amerikanske konstallasjonen av institusjoner som et særegent, nasjonalt avgrensbart fenomen, som «amerikansk eksepsjonalisme», men som et (potensielt) verdensomspennende nettverk av lignende politiske konstruksjoner.

Teoretisk avslutning

Wacquant avslutter boka med et «teoretisk koda», som bl.a. utgjør et forsøk på å bygge bro mellom en instrumentell, Marx-inspirert lesning av fengselet (som «lager for fattige», som opphopning av en reservearmé) og en symbolsk, durkheimiansk tolkning (som legger mer vekt på fengselets uttrykksmåte, hvordan det mobiliseres for å trekke opp linjer i sanden mellom ulike grupper i samfunnet). Han anerkjenner arven etter Frances Fox Piven og Richard Clowards klassiske verk om den amerikanske velferdsstaten, *Regulating the Poor*, som argumenterte for at utvidelser og innskrenkninger av velferdsstaten fulgte sykliske bevegelser i økonomien.⁸ Dette var en riktig analyse, hevder Wacquant, og forklarer New Deal under depresjonen på 1930-tallet og 1960-tallets store utrullinger av velferd under «New Frontier»- og «Great Society»-programmene. Men koblingen brøt sammen med nyliberalismens inntog på 1980-tallet. Etter dette har man istedenfor sett en kontinuerlig innskrenking av velferd (*welfare* til *workfare*) og en jevn utbygging av straffetiltak (*prisonfare*). Dette begynner å bli allment akseptert av amerikanske samfunnsvitere: Kriminologen Bernard Harcourt hevder at den nyliberale staten ikke deregulerer, men *gjenregulerer* – under ly av deregulering.⁹

En så omfattende bok om fengselet kommer ikke unna en teoretisk interaksjon med fengselsklassikeren over dem alle, Michel Foucaults *Overvåkning og*

⁸ Frances Fox Piven & Richard Cloward, *Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare*. New York: Vintage Books 1993 [1971].

⁹ Bernard E. Harcourt, «Neoliberal penalty: A brief genealogy», i *Theoretical Criminology* 14(1), 2010, 74–92.

straff.¹⁰ Wacquant er enig med Foucault i at straff og disiplinering er viktige elementer i moderne samfunn og må studeres nøye. Men de skiller lag på en rekke vesentlige punkter: *For det første*, Foucault kunne ikke tatt mer feil om fengselets fremtid. Han spådde at fengselet nærmest ville forsvinne og bli erstattet av en mer finkornet maktutøvelse. Det amerikanske kasuset er en gigantisk torn i øyet for den foucauldianske tilnærmingen for her har disiplineringen fortsatt å være grov, tradisjonell og omfattende. *For det andre*, den panoptiske, altseende måten å drive et fengsel på har ikke blitt realisert i USA. Et «demografisk kaos» drevet frem av sprengt kapasitet og en flom av menneskekropper som skal behandles hurtig under pressede finansielle omstendigheter, inviterer ikke til den type klassifisering og katalogisering som Foucault postulerer. *For det tredje*, fengselets disiplinerende kraft har ikke spredt seg som en «kapillærmakt» utover i samfunnet. Politiet og fengselets trålnett har snarere vært diskriminerende og målrettet mot de laveste sjiktene av samfunnet. (Derfor unngår Wacquant å beskrive fengselsboomen som «mass incarceration», som kan gi et feilaktig inntrykk av at det er en allmenn opplevelse, analogt til «massemedier», når den snarere er overdeterminert av lav status og klasseposisjon og dermed dreier seg om «hyperincarceration».) *For det fjerde*, Foucault regnet med at straffen ville bli skjult, at den ville forsvinne fra den offentlige samtalen. I stedet har vi fått en «lov-og-orden-pornografi» hvor forbrytelse og straff opptar store deler av den offentlige og kulturelle samtalen. (Tenk bare på de svært populære tv-seriene som *NYPD Blue*, *Law & Order*, *The Wire*, *CSI*, *The Shield* m.m. de siste to tiårene.) Siden Foucaults verk kom ut, har en «hel galakse» av populære representasjoner av lov og orden sprunget frem i det amerikanske samfunnet (og dermed spredt seg til en rekke klientnasjoner i kraft av landets hegemoniske kulturelle posisjon), ifølge Wacquant.

*

«Fengselet må drive med mer rehabilitering.» Dette har mer eller mindre blitt en standardkritikk av den amerikanske fengselsekspløsjonen fra de som går under navnet *liberale* i USA. Men Wacquant viser at saken ikke er fullt så enkel. For det første fordi det, finansielt sett, vil være så godt som umulig å

¹⁰ Michel Foucault, *Overvåkning og straff: Det moderne fengselets historie*. Oslo: Gyldendal 1999 [1975].

skyve mer penger inn i den rehabiliterende funksjonen til fengselet når det antar slike dimensjoner, men ytterligere fordi dette er en funksjon fengselet *alltid* har utført med dårlig hell. «Fengselets historie,» skriver forfatteren, «viser at på intet tidspunkt og i ingen samfunn har fengselet vært i stand til å fullbyrde oppgaver som rehabilitering og sosial integrasjon.» Han siterer et intervju med en fransk fangevokter: «Gjenintegrering, det er ikke noe du gjør i fengsel. Det er for seint. Du må integrere folk ved å gi dem arbeid, like sjanser fra begynnelsen av, i skolen. Du må integrere. For oss å holde på med 'rehab' er greit, men det er for seint.»¹¹ Boka viser oss at bare gjennom en velfungerende velferdsstat kan den sosiale integrasjonen begynne «før det er for seint». Den viser oss, gjennom prisen av lov og straff, hvor dyrt det kan koste og hvor smertefullt og dysfunksjonelt det kan bli når denne velferdsstaten rives sønder. Dette gjør utvilsomt boka til et friskt tillegg til den kritiske tenkers håndbibliotek.

¹¹ *Punishing the Poor*, 277.